

Ірина ВАШЕНЯК,
*проректор з науково-педагогічної роботи ХОІППО ім.А.Назаренка,
кандидат історичних наук, доцент*

Глобалізація як провідна тенденція розвитку сучасного світу: нові можливості чи потенційні загрози для України?

Сучасний етап існування людства позначає собою добу насиченого невизначеністю переходу, який науковці справедливо називають глобальною транзицією, — епохальною за значущістю та епічною за масштабами. Серед світових макротенденцій, які викликають зростаючий інтерес фахівців, провідне місце посідає глобалізація (від лат. globus — куля). Усі вони доходять висновку, що відбуваються процеси формування соціопланетарної реальності, котра має принципово нову якість, і яку вже неможливо визначити у таких категоріях, як «держава», «нація», «суверенітет», «національний ринок» тощо.

Єдиного, загальноприйнятого в науці визначення поняття «глобалізація» не існує. У найбільш загальному сенсі під «глобалізацією» (англ. globalization) розуміють одне з найважливіших явищ сучасності — процес планетарного поєднання усіх сфер людської діяльності, який охоплює виробництво, технологію, торгівлю, культуру, політичні й державні інститути. Цей процес є природним і важко стримуваним, його практично неможливо зупинити. Нині глобалізація є провідною тенденцією розвитку сучасного світу, що характеризується посиленням всесвітньої економічної, політичної і культурної інтеграції (взаємне «переплетення») та уніфікації (об'єднання в одне ціле). Цей процес демонструє зменшення ролі національних кордонів і зростання значення глобальних зв'язків між країнами, корпораціями та народами.

У розробці цієї проблеми слід відзначити особливу роль теоретиків Римського клубу А. Печчеї, Д. Х. Медуза, Д. Л. Медоуза, Е. Ласло та М. Месаровича — авторів загальновідомих доповідей із глобальних проблем людства і засновників концепції глобалістики, яка сьогодні перетворилась на міждисциплінарну метатеорію [2; 3]. «Політологічний енциклопедичний словник» (К.: Генеза, 1997) пропонує наступне трактування, де глобалізацію визначено як «загальноцивілізаційний процес, який справляє величезний вплив на політичну та інші сфери людського буття»; тут же наведено основні форми глобалізації — фінансово-економічна, політична, етнополітична, культурна, ідеологічна та ін., надається їх стисла характеристика.

Глобалізація, яку описують як взаємозв'язок світу насамперед через обмін товарами, послугами, ідеями та культурою, нині стала визначальною силою у формуванні сучасного економічного ландшафту країн, характеризує стан і розвиток сучасної економічної системи.

Питання та оцінка процесів глобалізації розглядаються у працях таких вітчизняних науковців, як Р.Войтович, Я.Косик, В.Кулішов, А.Павленко, О.Плахотник, Г.Редькіна, В.Риков, М.Солоха, Т.Стройко, Н.Тарханова, О.Удовиченко, А.Філіпенко, О.Чигрин, Т.Чмерук та інші. Зокрема, дослідниця Т. Чмерук розглядає глобалізацію не лише як процес формування вільної системи світової торгівлі, а й як швидкий розвиток продуктивних сил, що вимагає нових виробничих відносин у світовому масштабі. Авторка застерігає, що адміністративні спроби обмежити доступ іноземних товарів до внутрішнього ринку можуть призвести до відповідних заходів з боку інших держав, що може погіршити економічну ситуацію в Україні. Т. Стройко та О. Удовиченко наголошують на важливості природних ресурсів, людського потенціалу, економічного та науково-технічного розвитку для визначення місця України у процесах глобалізації. Вони також звертають увагу на необхідність удосконалення інституційної системи та зовнішньоекономічної інфраструктури для повноцінної участі України у світових економічних процесах. О. Плахотник та А. Павленко у своїй праці розглядають складність та суперечності впливу глобалізації на національну економіку. Вони виділяють як позитивні, так і негативні аспекти глобалізації. До позитивних відносять можливість активної участі в міжнародних економічних відносинах, зниження витрат на зовнішньоекономічні операції та підвищення інвестиційної привабливості. До негативних — домінування економічно розвинених країн, зниження конкурентоспроможності окремих секторів національної економіки та соціальну нерівність. В. Риков обґрунтовує необхідність адаптації системи державного управління до умов глобалізації. Він наголошує на важливості створення конкурентоспроможної економіки та формування нових імперативів економічного розвитку. Автори В. Горник, О. Євмешкіна та О. Клименко наголошують на важливості дотримання міжнародних стандартів якості продукції для підвищення конкурентоспроможності українських підприємств, що є ключовим фактором їхнього виживання в умовах посилення міжнародної конкуренції.

Усі науковці схилиються до думки, що процес глобалізації є природним, тому його важко стримувати, а тим паче зупинити, він стосується усіх сфер суспільного життя, включаючи економіку, політику, соціальну сферу, культуру, екологію, безпеку та ін. Він є суперечливий і має як позитивні, так і негативні наслідки. Зауважимо, що сьогодні практично не існує країни, яка б не була включена у глобалізаційні процеси, і Україна в тому числі.

На думку науковців та економістів, основними причинами та рушійними силами глобалізації можна визначити наступні: науково-технічний прогрес, розвиток технологій, насамперед інформаційних технологій, систем комунікації та зв'язку, зокрема, всесвітньої мережі Інтернет; міжнародний поділ праці через збільшення спеціалізації та взаємозалежності країн у виробничій сфері та завдяки розвитку глобальних транспортних мереж; геополітичні та геоекономічні трансформації, пов'язані з розпадом світової соціалістичної системи та командно-адміністративної системи господарювання (що особливо характерно для країн Європи, і України зокрема); поширення форм економічної лібералізації (лібералізація сфери руху товарів і капіталів, розвиток нових фінансових технологій); посилення ринкової уніфікації сучасного світу.

Основні прояви глобалізації спостерігаються насамперед в економіці, не оминаючи ні політику, ні культуру, ні соціальну сферу.

В економіці глобалізація має дві основні складові (глобалізація виробництва та глобалізація ринків) і проявляється як складний комплекс транснаціональних взаємодій між економічними суб'єктами, як от:

- інтенсифікація потоків товарів, послуг, технологій і фінансових коштів;
- міжнародний поділ праці та міграція капіталу, виробничих і людських ресурсів;
- зближення економік країн завдяки стандартизації законодавства, економічних і технічних процесів;
- створення єдиного світового ринку.

В результаті формується так звана глобальна економіка, ключові елементи якої мають інституційну, організаційну і технологічну можливість працювати як єдине ціле у реальному часі в планетарному масштабі. В ній посилюється взаємозалежність національних економік на основі поглиблення транснаціоналізації не лише виробництва, а й розподілу, обміну та споживання валового глобального продукту.

Політична глобалізація проявляється через посилення взаємодії між державами з одного боку та зростання ролі міжнародних альянсів і недержавних організацій з іншого. Фокусом формування архітектури нового глобального світопорядку в ідеалі повинна була б бути Організація Об'єднаних Націй, проте загарбницька війна росії проти України доводить неспроможність ООН повноцінно виконувати свої функції. Дедалі значущу політико-правову роль в управлінні глобальними процесами відіграють нові міжнародні інституції: «велика сімка», керівні органи й інституції Євросоюзу, Азійсько-тихоокеанського економічного співробітництва, Давоський економічний форум тощо.

Культурна глобалізація виявляється у зближенні культур різних країн і подоланні культурних протиріч через розширення доступу до загальнокультурних цінностей. Хоча сучасні події в світі, в окремих країнах, демонструють прояви негативних наслідків саме через ці процеси.

У соціальній сфері спостерігається зростання мобільності населення (міграція), що в підсумку часто дає розмивання національного світосприйняття та усвідомлення людства як єдиної спільності, де кожен пов'язаний з іншими людьми у всіх куточках Землі.

Позитивне значення глобалізації важко переоцінити, адже стимулюється економічний розвиток завдяки поширенню нових технологій, ідей, інформації та зростанню спеціалізації та конкуренції. Вона поглиблює культурний обмін та сприяє міжнародному співробітництву у вирішенні

спільних проблем (до прикладу, екологічні виклики). В підсумку – примножуються можливості людства, більш повно враховуються різні аспекти його життєдіяльності.

Так, першочергово для економіки глобалізація сприяє наступним процесам:

- поглибленню спеціалізації і міжнародного поділу праці;
- підвищенню продуктивності праці завдяки технологічному прогресу;
- мобілізації великих фінансових ресурсів за умови існування транснаціональних компаній та інвестицій;
- більш ефективному розподілу ресурсів та засобів;
- посиленню конкуренції між національними та транснаціональними компаніями;
- збільшенню вигоди від торгівлі на взаємовигідній основі;
- економії на масштабах виробництва, що потенційно може призвести до скорочення витрат і зниження цін, а, отже, до економічного зростання;
- створенню серйозної основи для розв'язання глобальних проблем людства, що обумовлено об'єднанням зусиль світової спільноти через розвиток зв'язку і транспорту, посилення та уніфікацію вимог (до продукції, сировини, умов виробництва тощо).

Позитивне значення глобалізації цілком реально може знівелюватися тими ризиками, що випливають з означених переваг або є їхніми наслідками:

- нерівномірність розподілу самих переваг глобалізації, адже їх отримують багаті країни / компанії / індивіди;
- неоднорідність суспільства, поглиблення розриву між багатими та бідними країнами;
- перенесення виробничих потужностей у країни з дешевшою робочою силою (країни, що розвиваються);
- руйнування традиційних зв'язків усередині країн, деградація неконкурентоздатних виробництв, деіндустріалізація національних економік;
- залежність стабільності економіки одних держав від інших;
- перехід контролю над економіками окремих країн від суверенних власних урядів до інших країн чи транснаціональних компаній;
- конфлікт між вимогами глобалізації та економічними і соціально-культурними традиціями окремої держави;
- загальна криміналізація економічної діяльності, зростання корупції.

Як наслідок зростання виробництва та споживання – посилення навантаження на глобальну екосистему, а через нерівномірність позитивних змін – загострення соціальних проблем, загроза конфліктів на регіональному, національному і міждержавному рівнях.

Практично усі ці переваги та найперше – ризики стосуються України як країни з перехідною економікою, яка зазнала ще й надзвичайно потужних впливів через війну. Як наслідок, економічне послаблення України, пригнічення внутрішнього національного ринку, національної економіки може призвести до усунення України з конкурентного середовища.

Глобалізація, впливаючи на економіку, безумовно, впливатиме на екологічний стан України, оскільки взаємозв'язок економіки та екології проявляється у суттєвому впливі виробництва на довкілля та тісній залежності сталого економічного розвитку країни і планети загалом від обсягу та стану природних ресурсів та екологічної безпеки. З одного боку економічна

діяльність потребує вартісної оцінки використаних природних ресурсів / коштів на їх можливе відновлення та екологічних збитків загалом, з іншого – екологічна стабільність є передумовою для сталого соціально-економічного розвитку.

Так, Германом Едвардом Дейлі (Herman Edward Daly), американським екологічним економістом, чиє ім'я асоціюється з теорією економіки сталого стану, аналізуються перспективи економічного зростання з позиції сталого розвитку та екології. Він розглядає три шляхи поєднання економічної вигоди з екосистемою довкілля [1].

Згідно з першою стратегією («стратегія економічного імперіалізму»), економіка як підсистема, розростається доти, поки не включить у себе абсолютно все. Підсистема стає ідентичною цілій системі, і економіка охоплює всі сфери життя, де все має свою ціну. Інтерналізація зовнішніх факторів, тобто перетворення додаткових витрат, спричинених зовнішніми факторами, у внутрішні витрати виробництва, досягає максимуму, і не залишається нічого, що перебувало б поза економікою. Простіше кажучи, це підпорядкування усього, що оточує людство, економіці та надання йому ціннісної вартості. Так економіка стане основним контролюючим моментом відносин. Але не все можна точно проаналізувати, запланувати та розрахувати, тому така теорія є цікавою, проте потребує більшого розвитку [1].

Друга стратегія, так званий «екологічний редукаціонізм», вбачає скорочення розмірів економіки до її повного зникнення, внаслідок чого все навколо стає частиною екосистеми. Такий варіант неможливий доти, поки існують люди, адже їх взаємини базуються на економіці, і вихід з цього обігу неможливий через постійні потреби, які мають бути задоволені. Для цього був створений обмін, який і становить основу економічних відносин навіть у найменшій формі [1]. Такі підходи Г. Е. Дейлі йдуть як повне схилення до одного з напрямків на шкоду іншому, що неможливе в наших умовах і тому не є реалістичними.

Третью стратегією є підхід, що розглядає економіку як підсистему екологічної системи. Дейлі визнає, що економіка не вільна від законів природи, але її не можна пояснювати лише ними. Економіку людей не можна зводити до природної системи, оскільки поняття вартості є більш широким, ніж просто втілена енергія чи перевага, що сприяє виживанню. Водночас економіка не повинна поширювати свої базові уявлення про ефективність політики, засновані на критеріях ефективного розміщення ресурсів, на всю природну систему. [1].

Такий підхід виходить із розуміння взаємозалежності та коеволюції між власне економікою та довкіллям, вивчає впливи процесів техногенного економічного зростання на біосферу Землі, дозволяє побачити, яку роль відіграють економічні процеси у природних екосистемах, та виявити умови їх співіснування задля збереження життєздатного розвитку людської цивілізації. Треба зазначити, що біля витоків цієї стратегії стояв видатний український вчений-економіст Сергій Подолинський. Однією з найфундаментальніших його ідей, що суттєво випередила свій час, була геніальна здогадка про тісний взаємозв'язок економічного розвитку з глобальним енергетичним балансом планети, висловлена ще в середині XIX століття. [4]. Саме ці ідеї були покладені в основу концепції так званого «сталого розвитку» (український переклад англійського словосполучення «sustainable development»), хоча краще визначити цю категорію як «життєзберігаючий розвиток» («life-saving development»), бо саме таке бачення формує її центральний змістовний сенс.

Підсумовуючи, зазначимо ключові аспекти взаємозв'язку економіки та екології:

- Вплив економіки на екологію. Промислове та сільськогосподарське виробництво, енергетика, транспорт та інші види економічної діяльності спричиняють техногенний вплив на довкілля, що вимагає постійної оцінки такого впливу.

- Екологічні наслідки для економіки. Забруднення природних ресурсів (вода, повітря, ґрунт) призводить до втрати економічного потенціалу, пов'язаного з природним капіталом, а також до зростання витрат на відновлення ресурсів, на лікування та реабілітацію населення.

- Вартісна оцінка природних ресурсів. Взаємозв'язок вимагає переоцінки природних ресурсів та включення їх у вартість як економічних прибутків, так і національного багатства загалом.

- Екологічна безпека. Це стан, який забезпечує запобігання екологічно значущим катастрофам та створює умови для збереження здоров'я населення та екологічного балансу, а в підсумку – для сталого соціально-економічного розвитку.

- Необхідність сталого розвитку. Для забезпечення сталого розвитку економіки необхідно враховувати екологічні фактори, що означає досягнення балансу між економічним зростанням та збереженням довкілля.

Як глобалізація вплине на цей взаємозв'язок? Які ризики посиляться для України та чи стануться зміни її перспектив щодо руху шляхом сталого розвитку? Варто констатувати подвійне значення.

Серед ризиків та негативних наслідків можна виділити наступні:

- збільшення міжнародної торгівлі та доступність товарів призведуть до зростання споживання та, відповідно, утворення більшої кількості відходів, які Україна натеper погано переробляє;

- прискорене виснаження природних ресурсів, техногенне перевантаження і деградація довкілля;

- загострення глобальних екологічних проблем, спричинених економічною діяльністю у всьому світі, як-от: зміна клімату, забруднення повітря та води, втрата біорізноманіття – це однозначно торкнеться і України;

- залежність від світової економіки може призвести до того, що екологічні пріоритети поступатимуться економічним інтересам, особливо в умовах жорсткої конкуренції.

Щодо позитивних аспектів, то можна звернути увагу на такі:

- Україна змушена підлаштовувати своє екологічне законодавство під європейські норми та впроваджувати міжнародні стандарти, що сприятиме покращенню стану довкілля;

- залучення іноземних інвестицій в екологічно безпечні технології та проекти сприятиме модернізації промисловості та зменшенню забруднення.

- міжнародний обмін досвідом і технологіями прискорює розвиток сталих рішень у сфері управління відходами, енергетики та сільського господарства.

Отже, з одного боку, глобалізація може посилити екологічні проблеми через зростання промисловості та споживання, а також загострити глобальні проблеми, як-от: зміна клімату, що однозначно торкнеться і України. Водночас глобалізація сприятиме поширенню міжнародних стандартів на процеси виробництва, переміщення та споживання продукції, послуг і систем, а також залученню інвестицій для екологічних проєктів в Україні.

Підсумовуючи, зупинимось на можливих перспективах для України.

Ще до повномасштабного вторгнення Україна почала рух в напрямку інтеграції у глобальне світове співтовариство, паралельно розробляючи та застосовуючи політику, зокрема, щодо сталого розвитку, намагаючись мінімізувати негативний вплив глобалізаційних процесів на довкілля. Потужним кроком на цьому шляху стала Угода про асоціацію між Україною та ЄС (чинна з 1 вересня 2017 року), за якої країна мала:

- Збільшити енергоефективність упровадження енергозберігаючих норм у будівництво;
- Стимулювати генерацію зеленої енергії;
- Зменшувати забруднення навколишнього середовища шляхом вдосконалення моніторингу довкілля;
- Забезпечити оновлення та вдосконалення очисних споруд;
- Посилити контроль за збереженням рідкісних видів тварин та рослин;
- Боротись з незаконним видобутком природних ресурсів.

Також Україна загалом визначала напрямки сталого розвитку до 2030 року. Пріоритети мали надаватись:

- Зменшенню забруднення екосистем;
- Збереженню та відновленню довкілля;
- Створенню планів раціонального використання природних ресурсів у виробництві;
- Створенню умов для переходу на екологічні види транспорту;
- Залученню громадської підтримки та підвищенню рівня екологічної свідомості населення.

І задля забезпечення руху в цьому напрямі Україна почала проводити реформи, вносити зміни на законодавчому рівні, тобто еволюційним шляхом реалізовувати свій глобалізаційний поступ, прагнучи стати рівноправним гравцем на світовій шахівниці.

Один з досить цікавих поглядів на місію та місце України в глобалізованому світі висловив Ярослав Михайловський, український топ-менеджер, відповідальний за розвиток міжнародного бізнесу. Його ідеї щодо українських реформ він розкриває в концепції «української конкісти» [6]. Проєкт української конкісти передбачає, що Україна має глобальну цивілізаційну місію – через здійснення культурної революції та подолання внутрішнього ціннісного клінчу перетворитися на новий форпост західної цивілізації.

Українцям призначено стати новою інтелектуальною кров'ю Європи й повернути Старому світові становище глобального лідера та флагмана наукового прогресу. При цьому культурна трансформація передбачає необхідність активної міжнародної експансії творчої, політичної та, як не дивно на перший погляд, економічної діяльності українців.

Проєкт української конкісти надзвичайно широкий і багатограний. Ключовим інструментом його реалізації має стати насамперед сучасна національна ідея, що виражатиме не локальне, а глобальне бачення призначення України. У ній має чітко та ясно визначатися те місце, яке Україна прагне посісти у глобалізованому світовому співтоваристві націй, а не позначати те позиціонування, до якого Україна прагне для самої себе. На думку Ярослава Михайловського, українська національна ідея вже сформована історичними передумовами та виокремленими найперспективнішими кластерами економічного розвитку України. Він лише озвучив заклик історії:

European Brain and Food basket (інтелектуальний і харчовий кошик Європи). На його думку, місія України – стати новим ключовим для Європи центром розвитку технологій і виробником висококласних натуральних продуктів харчування.

Це означатиме: нагодувати європейців корисними продуктами з кращих чорноземів континенту і стати мізками Європи, здатними повернути їй статус найбільш інноваційної частини світу.

Головним ресурсом для здійснення цієї національної місії він вбачає українські глобальні IT- та аграрно-промислові корпорації, що побудовані за принципом граничної вертикальної інтеграції і здійснюють агресивне розширення на всіх населених континентах. Здійснення такої місії має привести до формування унікального геополітичного феномена нової глобальної сили – технологічної європейської України.

А локомотивом реформ, формуючи сприятливий макроекономічний і соціально-політичний бекграунд свого розвитку, повинен стати Український бізнес, який уже починає демонструвати свій глобальний характер.

Окрім того, поняття «Brain basket» поряд з лідерською позицією в інформаційних технологіях має необхідним чином передбачати високу міжнародну конкурентоспроможність секторів оборонної, авіаційної та космічної промисловості України, а також стимулювати виведення на новий технологічний рівень розвитку традиційних галузей важкого, електротехнічного та сільськогосподарського машинобудування, а це, своєю чергою, сприятиме посиленню конкурентоспроможності української металургії, агропромислового комплексу та інших галузей економіки.

Загалом формулювання української національної ідеї у вигляді European Brain and Food basket покликане насамперед виконувати векторну функцію для українського соціуму і дескриптивну – для міжнародної спільноти. Воно визначає те, чого ми прагнемо досягти для себе, і те, ким ми волимо бути для сучасного глобалізованого світу.

І, як показує новітня історія України, котра за роки страшної війни не лише не втратила свої перспективи щодо глобального вектору розвитку, а й показала здатності бути на вістрі новацій і в IT-сфері, і в оборонній, і не втрачати роль годувальника Європи та світу, національна ідея European Brain and Food basket має не лише всі перспективи закріпитися, а й розширитися до World Brain and Food basket.

Використані джерела

1. Екологічна політика та екологічна економіка. URL: <https://surl.ln/tsilnr> (дата звернення 10.11.2025).
2. Медоуз Д. Х., Медоуз Д. Л., Рэндэрс И., Беренс В. Пределы роста. – М., 1991.
3. Римский клуб: История создания, избранные доклады и выступления, официальные материалы / Под ред. М. Д. Гвишиани. – М., 1997.
4. Труд человека и его отношение к распределению энергии. / Слово. № 4/5, Санкт-Петербург, 1880. С. 135-211.
5. Українська конкіста. Спецпроєкт Ярослава Михайловського. URL: <https://surl.li/kmogwv> (дата звернення: 19.11.2025).
6. Цивілізаційний виклик і призначення України. Люди. Лідерство і менеджмент. URL: <https://surl.li/dldkmw> (дата звернення 12.11.2025).